

OPUSCULUM

*Kirja- ja oppihistoriallinen
aikakauskirja
Bok- och lärdomshistorisk
tidskrift*

XV 1995

INGA LEPPÄLÄ

Giovanni Battista Piranesin kuvateos Opere varie di architettura,
prospettiva, groteschi, antichità Helsingin yliopiston kirjaston
Monrepos-kokoelmassa **3**

FOLKE NYBERG

Bokminnen från stormaktstiden **23**

KRISTINA NYMAN

Utställningen — Helsingfors universitetsbiblioteks skyltfönster **43**

LENA TÖRNBLOM

Helsingin yliopiston kirjaston musiikkiarkistot **66**

TIMO VIHAVAINEN

Sensuuri Venäjällä ja Neuvostoliitossa **114**

MARJO KUUSELA

Spetshran — kirjojen vankileiri **117**

N. I. TŠINJAJEV

Mordvalaisen kirjan sensuuri **134**

ALEKSANDR G. ŠKLJAJEV

Udmurtinkielisen kirjallisuuden sensuuri **143**

V. JANALOV

Marilainen kirja. Vaikea menneisyys, murheellinen nykyisyys **149**

M. I. JELSOVA

Oikeus muistaa **159**

N.A. PRUŠANSKAJA

Kalevala. Karjalais-suomalainen eepos Neuvostoliitossa
1930- ja 1940-luvuilla **179**

V. JANALOV

Venäjän suomalais-ugrilaisten alueiden kirjastojen
tila ja kehitysnäkymät **186**

Abstracts **195**

OPUSCULUM

Lehti ilmestyy neljästi vuodessa Helsingin
yliopiston kirjaston julkaisemana.
Tidskriften utkommer fyra gånger om året
utgiven av Helsingfors universitetsbibliotek.
Tilaushinta 100 mk vuosikerta.
Prenumerationspriset i Finland 100 mk
och 120 mk utomlands.

TOIMITUS – REDAKTION

Vastaava toimittaja – ansvarig redaktör
ESKO HÄKLI

Muut toimituksen jäsenet – övriga redaktionsmedlemmar
ANTO LEIKOLA, VEIKKO LITZEN,
TAPIO MARKKANEN, JUSSI NUORTEVA

Toimituksen osoite – redaktionens adress

Helsingin yliopiston kirjasto, PL 15, 00014 Helsingin yliopisto
Helsingfors universitetsbibliotek,
PB 15, 00014 Helsingfors universitet

Udmurtinkielisen kirjallisuuden sensuuri

Neuvostoaikaisen kirjallisuustietosanakirjan viimeisessä laitoksessa "sensuuria" koskeva artikkeli päättyy seuraavin sanoin: "Huolimatta melkein 200-vuotisesta sensuurin ikeestä hallituksen ei onnistunut tukahduttaa edistyksellistä venäläistä kirjallisuutta, joka voitti taistelun lukijoiden kiinnostuksesta ja oli yksi kaikkein merkittävimmistä 1800-luvun eurooppalaisista kirjallisuuksista. Lokaan vallankumous teki lopun tsaarin ja porvariston sensuurista." Päättellen siitä, että neuvostoaikaisen kirjallisuuden kohdalla ei mainita mitään sensuurista, pitäisi ajatella, että minkäänlaista sensuuria ei ollutkaan. Itse asiassa katsotaankin, ettei ollut sensuuria, oli vain valtiosalaisuuksien suojeleminen. Virasto, joka oli olemassa kirjallisuuden valvontaa varten, vältteli kaikin tavoin sanaa "sensuuri" ja kutsui itseään komiteaksi, komissioksi ja valtiosalaisuuksien suojelevirastoksi. Viime vuosikymmeninä tämän viraston nimi oli Glavlit. Perestroikan vuosina ja glasnostin ajan alussa tunnettu venäläinen runoilija Jevgeni Jevtušenko kirjoittaa:

Minä nakersin glasnostin esiin Glavlitin lohkareista.

Eri hallintoalueilla (oblasteissa) ja autonomisissa tasavalloissa Glavlitin osastoja nimitettiin nimellä obllit. Obllitin muodosti 5-7 henkilöä. Heille kerääntyi kaikki kirjallisuus ennen kuin teosten painosmäärät lyötiin lukkoon. (Vasta obllitin hyväksymismerkinnän jälkeen kirjan painosmäärä voitiin lopullisesti päättää.) Neuvostoaikana siis toimi sensuuri, kuten tsaarin aikanakin, mutta sensuurin arvioinnin kriteerit olivat jo huomattavan toisenlaiset.

Vuoteen 1905 udmurtinkielinen kirja saattoi olla vain käänös. Udmurtin kielellä kirjoitettuja teoksia ei saanut julkaista. Udmurtin- ja komi-syrjääninkielisen kirjallisuuden perustajat G. Vereštšagin ja Ivan Kuratov julkaisivat ensimmäiset runonsa suullisena kan-

sanperinteenä. Lokakuun vallankumous antoi Udmurtian kansalle vapauden kirjojen painamiseen mutta riisti oikeuden muistaa omaa menneisyyttään.

Jo 30-luvulla rinnan kirkkojen hävittämisen kanssa kiellettiin kirjat, jotka oli julkaistu tsaarin vallan aikana tai olivat hengeltään uskonnollisia tai joiden kirjoittajat olivat pappeja. Muodostettiin niin kutsuttu spetshran eli erikoisvarastot, joihin kerättiin kaikki sisälöltään uskonnollinen kirjallisuus sekä kirjallisuus, joka sisälsi henkistä vastarintaa esivaltaa vastaan. Erikoisvarastojen ovet on avattu selkoselälleen ja kirjat palautettu kirjastojen hyllyille vasta aivan viime vuosina samalla, kun 30-luvulla epäoikeudenmukaisesti tuomitut kirjailijat on rehabilitoitu täysin.

Itäisten suomalais-ugrilaisten (udmurttien, komien, marien ja mordvalaisten) kirjojen sensuuria kesti erityisen pitkään ja se oli laajamittaista. Jo v. 1932 kaiken kansallisen liikehdinnän, siis myös Volgan ja Uralin alueen suomensukuisten kansojen kulttuurien ja kirjallisuuksien ylle oli heitetty niin kutsutun "Sofinin tapauksen" varjo. (Sofin = Sojuz bor'by za osvobo ždenije finskih narodov eli suomalaisten kansojen vapautustaistelun liitto) Se oli tekaistu Kansankomissariaatin sisäasiainosaston (NKVD (KGB)) seinien sisällä. Kaikki perustui täysin tunnustuksille, jotka oli saatu kiduttamalla vangittuja kirjailijoita ja tutkijoita. "Sofinin tapauksen" oli tarkoituspääljäästää muka olemassa oleva vastavallankumouksellisten organisaatioiden verkko, jolla oli suhteita Viron, Suomen ja Unkarin salaisiin palveluihin ja jonka tarkoituksena oli itäisten suomensukuisten kansojen yhdistäminen Suomeen. (On mahdollista, että "Sofinin tapaus" oli suunniteltu osaksi ideologista valmistautumista Suomen vastaiseen hyökkäykseen, jonka aika koitti v. 1939.) "Sofinin" ja ulkomaisten tiedustelupalvelujen suhteiden osoittamiseksi kaikki keinot otettiin käyttöön: udmurttirunoilija Kuzebai Gerdin kirjeenvaihto suomalaisten fennougristien kanssa, hänen suomalaisten runojen käännöksensä ja hänen vierailunsa Suomen lähetystössä Moskovassa. "Sofinin tapauksen" vuoksi vangittiin ja tuomittiin ainakin 28 tutkijaa ja kirjailijaa Volgan-Uralin alueen suomensukuisista tasavalloista, mm. johtavia udmurttikirjailijoita, komi-syrjäniläinen runoilija ja oppinut Il'ja Vas' (V. I. Lytkin), mordvalainen M. Markelov, mari N. Karmazin ja muita. Seuraavinkin vuosina obllitit luonnollisesti pyyhkivät pois heidän nimensä kirjoista ja lehdistä.

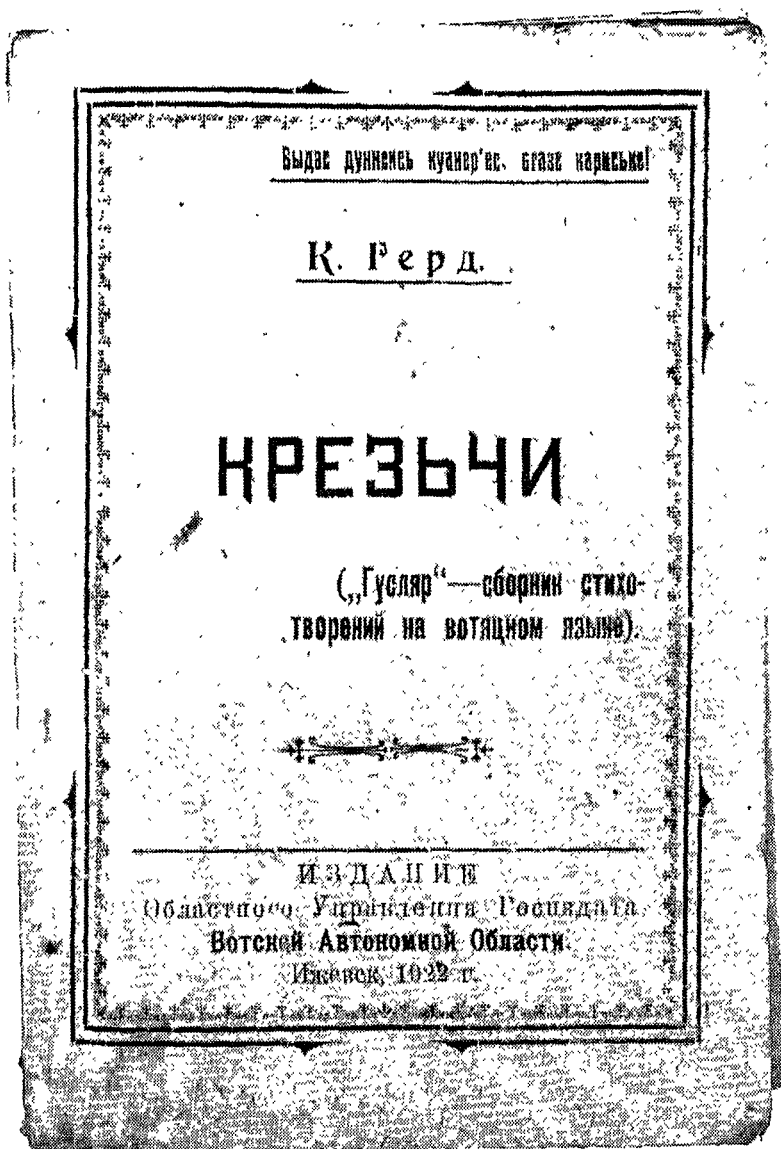
E erityisen tarkkaan valvontaan obllit asetti käsikirjoitukset ja kirjat, jotka perehdyttivät armeijaan ja kouluun, komsomoliin ja puolueeseen. Kaikki aineistot, jotka käsittelivät rajavartijoiden tai KGB:n työtä, piti kääntää venäjäksi ja asettaa KGB:n osastojen tarkastetta-

Udmurttien huomattavimmat runoilijat Ašaltši Oki ja Kuzebai Gerd.
HYK/Slaavilainen kirjasto HY/Suomalais-ugrilainen laitos

vaksi. Kiellettynä teemana pysyi myös uskonto. Vain ateismia tuettiin. Vuonna 1980 meitä oli ryhmä tutkijoita Udmurtiasta fennoug-ristikongressissa Turussa, missä raamattuseuran edustajat lahjoittivat meille raamatun venäjänkielisen laitoksen ja evankeliumin udmurtin kielellä. Useimmilta meistä nämä julkaisut otettiin pois tulissa paluumatkalla Neuvostoliittoon. Niitä pidettiin läntisten tiedustelupalvelujen provokaationa. Tapaus itsessään kuvastaa suhtautumista uskonnolliseen kirjallisuuteen. Sitä koskevat päätökset ja ohjeet tulivat puolueelta. Obblitin tärkein tehtävä oli suojella valtiotalaisuuksia. Se oli suorassa yhteydessä puoluekoneistoon ja puolusti viimeiseen asti sen etuja.

Sellaisten kirjojen julkaisua yritettiin estää, joissa kuvattiin pienten, siis myös suomalais-ugrilaisten kansojen elämän epäedullisia puolia. Neuvostopropaganda halusi esittää pienten kansojen elämän kukoistavana ja ongelmattomana. Vuosina 1978-1982 työskentelin itse päätoimittajana udmurtin kielellä julkaistussa kirjallis-taiteellisessa ja yhteiskunnallispoliittisessa *Molot*-lehdessä. Erääseen sen numeroista tuli vuonna 1979 nuoren kirjailijan F. Pukrokovin kertomus "Šefy na odin mesjats" (Päälliköitä kuukauden ajan"). Tarkastelen sitä vähän tarkemmin. Neuvostotalouden toteutuksessa ilmeni

Kuzebai Gerdin runokokoelma Kreztši, joka sisältää mm. Eino Leinon, Lars Stenbäckin ja J.L. Runebergin runojen käännöksiä udmurtiksi. Teosta on jäljellä vain muutama kappale, joista kaksi Suomessa.
HYK/Slaavilainen kirjasto

mm. seuraavaa: tehtaات lähettivät johdon määräysten mukaan maa-seudulle työläisiä auttamaan maatalouskohteiden rakentamisessa, vil-jankorjuussa jne. Tavallisesti lähetettiin sellaisia työntekijöitä, jotka eivät olleet erityisen välttämättömiä tehtaalla, pinnareita ja juoppo-

ja, joita ei voitu irtisanoa siksi, että työttömyyden syntymistä vastustava ammattiliitto esiintyi heidän puolestaan. Matkustettuaan maaseudulle tällainen työläisjoukko ei juuri auttanut maaseutua vaan saattoi sen kaikin puolin epäjärjestykseen. Se varasti rakennustarvikkeita ja rikkoi järjestystä. Kaikesta tästä kertoi nuori kirjailijamme. Kertomus oli jo ladottu, taitettu ja annettu voimassaolevien sääntöjen mukaan obllitille, jossa se herätti kielteisen reaktion. Sieltä soitettiin aluekomiteaan, josta saapui joukko käsittelemään ja tuomitsemaan kertomuksen. (Tuollaisessa tapauksessa löytyi aina halukkaita tukemaan virallista mielipidettä.) Kertomus käsiteltiin, suurin osa kirjailijoista arvioi sen panetteluksi neuvostotodellisuutta vastaan, ja kertomus poistettiin. Kun oli kysymys kirjan ideologisesta sisällöstä, obllit ei aina halunnut ottaa itselleen vastuuta. Se tukeutui puoluekomiteaan, KGB:hen ja itseään lähellä oleviin kynäilijöihin ja pyrki saamaan aikaan yleisessä mielipiteessä haluamansa muutoksen, jonka nimissä kielsi tämän tai tuon teoksen.

Professori M. K. Lemke on laatinut kaksi laajaa osaa käsittävän tsaarin ajan sensuurin historian Lokakuun vallankumoukseen asti (Nikolain santarmit ja kirjallisuus 1825-1955; Katsauksia 1800-luvun venäläisen sensuurin ja journalistiikan historiaan.) Neuvostojen sensuurin historia täyttää ehdottomasti useampia osia. Aluksi riittäisi jo se, että julkaistaisiin erilaisine ohjeineen ja tietoineen ne osat, joilla ei ollut minkäänlaista suhdetta valtiosalaisuuteen. Udmurtian obllitin pitkäaikainen päällikkö V. E. Lekomtsev, kasvoiltaan tyyppillinen udmurtti, ihmisenä hyväntahtoinen, kutsui 80-luvulla alkaneiden poliittisten muutosten kynnyksellä luokseen toimittajia ja näytti meille niteet, joissa suurena valtiosalaisuutena tulimme tietämään monia 20-luvun teosten nimekkeitä, joita ei ole mainittu ja propagoitu lehdistössä. Julkisuutta eivät tietenkään olleet kestäneet faktat inkeriläisten, kalmukkien, Krimin tataarien jne siirroista vakinaisilta asuinpaikoiltaan. Näkemämme obllitin kasakaapeissa säilytettävät isokokoiset niteet ovat kielletyn tiedon harkuteoksia.

Käsittääkseen udmurtinkielisen kirjallisuuden sensuurin riittäisi, että kuvittelee luettelon rangaistuista kirjailijoista ja niistä käsikirjoituksista, jotka pidätyksen hetkellä jäivät kustantamoihin, ja sillä tiellään katosivat, ehkä poltettiin. Tänä vuonna (1994) Udmurtiakustantamo julkaisee kirjani *Tšašjom nimjos* (Salaman lyömät nimet). Kirjan 400-500 sivulta löytyy vain pieni osa siitä, mikä monet vuodet oli katkossa lukijoilta. Udmurttilaisten käsikirjoitusten ja kirjojen historiasta voisi kirjoittaa erillisen tutkimuksen - kokonaisia seikkailuja. Vuonna 1937 rangaistun G. Medvedevin käsikirjoitus

Bol'soi den' (Suuri päivä) löydettiin vuonna 1957, kun kustantamon virkailijat pakkailivat tarpeettomia papereita jättepapereihin. A. Erikin pienoisromaanin, runojen ja näytelmien käsikirjoitukset poltettiin Kansankomissariaatin sisäasiainosastossa (NKVD:ssa) vuonna 1952 vähän kirjailijan teloituksen jälkeen.

Mutta olisipa kyse vain siitä, että sensuuri kielsi kirjoja. Ei, sensuuri uitettiin kirjailijan vereen. Se opetti kirjailijaa kirjoittamaan niin, ettei hän joudu kohtaamaan sensuuria ollenkaan. Valtaan alistumisesta tuli sosialistisen realismin erottamaton piirre. Unkarilainen tutkija Péter Domokos kirjoittaakin kitkerästi, että udmurttilaisten kirjailijoiden elintapa ja elinehdot johtavat siihen, että he etääntyvät kansastaan ja kadotettuaan herkkyytensä kansallisille aiheille "muuttuvat helposti pelokkaiksi kynäilijöiksi, jotka kirjoittavat rutiininomaisesti".

Udmurtian älymystö ei vielä ole käsittänyt tragediansa koko mittaa ja syvyyttä. Mutta venäläinen avantgardistirunoilija Andrei Voznesenski kirjoitti jo 60-luvulla:

Vaikenemisen hetket. Hetket —
kuin vuosia,
Kukin vaikenä itsekseen — kaikki odottivat säitä.
Tänään et sano, ja huomenna
ei ole aikaa korjata.
Ikuinen muisto.
Muistoillemme, kadonneille kuin mammutti
ikuinen muisto.

On huomattava, että sensuurin kautta tulleet kirjoja koskevat kiellet johtivat poikkeuksetta kansallisten juurien menetykseen ja kansallisen identiteetin eroosioon.

Obllitien sijasta tasavalloissa toimivat nykyään informaation suojelun ja painovapauden virastot. Toistaiseksi ne varjelevat lukijoita pornografialta ja aineistolta, joka kylvää kansallista eripuraisuutta. Mutta millainen on tulevaisuus?

Suomentanut Maire Aho